



Andrzej Gil

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie

Od radzieckiego imperium do chińskiej strefy wpływów. Azja Środkowa po 1991 roku

Abstrakt

Artykuł ukazuje zmianę sytuacji Azji Środkowej w przeciągu ostatnich trzech dekad. Region ten do początku lat 90. XX wieku wchodził w skład Związku Radzieckiego. W 1991 roku dawne azjatyckie republiki radzieckie przekształciły się w pięć nowych państw: Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan. Z uwagi na swoje strategiczne położenie, a przede wszystkim ze względu na występujące na ich terenie surowce mineralne, region ten stał się polem rywalizacji globalnych potęg: Stanów Zjednoczonych, Federacji Rosyjskiej i Chińskiej Republiki Ludowej. Obecnie można stwierdzić, że zwycięsko z tej rywalizacji wyszły Chiny, z wolna stając się głównym partnerem politycznym i gospodarczym państw Azji Środkowej.

Słowa kluczowe: *Azja Środkowa, Chińska Republika Ludowa, Federacja Rosyjska, polityczny wpływ.*

Abstract

The article shows the change in the Central Asian situation over the last three decades. This region was part of the Soviet Union until the early 1990s. In 1991, the former Asian Soviet republics were transformed into five new states: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Due to its strategic location, and above all due to the mineral resources occurring in their area, this region has become a field of rivalry between global powers: the United States, the Russian Federation and the People's Republic of China. At present, it can be said that China has emerged victorious from this rivalry, slowly becoming the main political and economic partner of the countries of Central Asia.

Key words: *Central Asia, People's Republic of China, Russian Federation, political influence.*

Azja Środkowa (Centralna) to region, który w ciągu ostatnich prawie trzech dekad przeszedł złożoną i skomplikowaną drogę od stanowienia części państwa radzieckiego (jako jego pięć republik związkowych o statusie porównywalnym z półkolonialnym) poprzez próby ustanowienia różnorodnych związków z Zachodem (Stany Zjednoczone i Unia Europejska) oraz innymi potęgami regionalnymi (Iran, Turcja) do stawania się elementem budowy chińskiego zaplecza politycznego i gospodarczego w opozycji do malejącej roli Rosji (Maj, 2009, s. 129-144). Procesy zachodzące w tej części Azji po rozpadzie Związku Radzieckiego i zakończeniu zimnej wojny są odzwierciedleniem szerszych zjawisk globalnych, przede wszystkim umniejszania roli Federacji Rosyjskiej i wzrostu znaczenia Chińskiej Republiki Ludowej, a także ograniczania wpływów Stanów Zjednoczonych, zwłaszcza jako odniesienia cywilizacyjnego (szczególnie w sferze kultury politycznej i stosunków społecznych). Właściwa azjatyckim państwom poradzieckim tradycja odrzuciła proponowany przez USA model rozwoju (demokrację liberalną) jako nieatrakcyjny i z gruntu obcy lokalnym zwyczajom i praktykom, wywodzącym się jeszcze z czasów niezależnych, przedrewolucyjnych chanatów.

Polityczne i kulturowe elity środkowoazjatyckie nie były w żaden sposób przygotowane do faktycznej niepodległości zarządzanych przez siebie republik. Było to wynikiem przede wszystkim ich kolonialnego usytuowania w strukturze i hierarchii radzieckiego państwa, w którym odgrywały drugo-, a nawet trzeciorzędne role. Zupełnie nie dostrzegły one przy tym przygotowań podjętych w drugiej połowie lat 80. XX wieku przez moskiewskie centrum na rzecz odciążenia się od obciążających wspólną ekonomikę peryferii (Kaukaz, Azja Średnia), podjętych po kryzysie gospodarczym, jaki ogarnął Związek Radziecki po śmierci Leonida Breżniewa i krótkich rządach najpierw Jurija Andropowa, a później Konstantina Czernienki. Oplakany stan ówczesnej radzieckiej gospodarki uzmysłowił środowisku, które opowiedziało się za osobą Michaiła Gorbaczowa jako reformatora dotychczasowego systemu, konieczność pozbycia się balastu, jakim były przede wszystkim republiki środkowoazjatyckie (a w mniejszym stopniu kaukaskie i nadbałtyckie).

W okresie zainicjowanej przez nowego Sekretarza Generalnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego polityki „гласности” i „перестройки”, na obszarze sowieckiej Azji widoczne było pewne niezadowolenie społeczne wśród jej autochtonicznej ludności, silnie majoryzowanej przez sło-

wiańskich (rosyjskich, ukraińskich i białoruskich) osiedleńców. Znajdowało ono niekiedy swe ujście w manifestacjach oraz – w skrajnych przypadkach – w starciach etnicznych. Były to jednak tylko spontaniczne zrywy, kontestujące ówczesną rzeczywistość nie w kategoriach politycznych, a w ramach buntów społecznych niektórych skrajnie zdeterminowanych środowisk. Dlatego też nie wykrystalizowały one konkretnego programu niepodległościowego, bowiem nie było wśród protestujących i niezadowolonych sił zdolnych do podjęcia starań na rzecz uzyskania własnej państwowości opartej na zasadach etnicznych, a nie społecznych. Takiej roli nie odgrywała inteligencja, włączona w rytm życia radzieckiego (typowy przykład takiej sowiecko-narodowej dychotomii stanowił kirgiski pisarz Czingiz Ajtmatow, będący jednocześnie rzecznikiem prawa do posiadania własnej kultury przez tureckie narody ZSRR i wysokiej rangi radzieckim działaczem polityczno-społecznym) (Акматалиев, 2013, s. 10-65), taki nie był też spacyfikowany, zeświecczony i zdeintegrowany islam, spleciony w różnoraki sposób w ateistyczny z natury system. Niepodległość pięciu republik Centralnej Azji była niewątpliwie wynikiem decyzji politycznej sowieckiego centrum, cedującego – z nadzieją na jej odzyskanie w niedalekiej perspektywie – władzę na rzecz miejscowych elit partyjnych, które – wobec przyzwolenia płynącego z Moskwy – stosunkowo płynnie przejęły ster rządów w nowo powstałych państwach (Capisani, 2004, s. 31-34, s. 127-130, s. 191-193, s. 235-237, s. 305-306; Czerwononaja, 2013, s. 422-427).

Pięć byłych radzieckich republik Azji Środkowej: Kazachstan, Kirgistan, Turkmenistan, Tadżykistan i Uzbekistan, ogłosiło swą niepodległość w sierpniu-wrześniu 1991 roku. Formalnie wszystkie one stały się państwami o deklarowanym ustroju demokratycznym, ale w rzeczywistości cechowała je niekiedy skrajnie niedemokratyczna forma rządów, nawiązująca nie tylko do praktyk z okresu sowieckiego, ale i do okresu wcześniejszych, despotycznych form władzy. Pewien wyjątek stanowił tu początkowo Kirgistan, który postrzegany był w latach 90. XX wieku jako lider przemian demokratycznych w regionie, ale i w nim wkrótce zwyciężyły tendencje do ograniczania swobód obywatelskich i wprowadzania rządów „silnej ręki”. To właśnie państwo stało się też miejscem jedynej w regionie tzw. „kolorowej” rewolucji (tulipanowej), mającej miejsce w marcu 2005 roku, a odsuwającej od władzy prezydenta Askara Akajew (Miarka, 2017, s. 43-59). Jego następcę, Kurmanbek Bakijew, został z kolei obalony w 2010 roku. Z kolei prezydent Ałmazbek Atambajew, rządzący po sprawującej epizodycznie swój urząd w latach 2010-2011 Rozie Otunbajewej, wpisywał się w demokratyczne ramy działania, jednakże sytuacja w państwie, faktycznie podzielonym na dwie części – północ

z centrum w Biszkeku i bardziej fundamentalistyczne południe z głównym ośrodkiem w mieście Osz – była bardzo niestabilna, co wywołało szereg różnorodnych problemów, zwłaszcza w relacjach z Uzbekistanem (Szukuraliewa, 2012, s. 255-256). Były premier, a obecny prezydent, Sooronbaj Dżeenbekow (wybrany na ten urząd w 2017 roku), zachowuje pozory demokracji, chociaż w praktyce swych rządów korzysta przede wszystkim z wzorca rosyjskiego i dąży do osiągnięcia pełni władzy z osłabieniem bądź całkowitym pominięciem miejscowych organów konstytucyjnych.

Próby zmiany sytuacji miały miejsce także w Uzbekistanie. W maju 2005 roku w mieście Andżan doszło do krwawo stłumionego buntu przeciwko reżimowi prezydenta Islama Karimowa (zmarł w 2016 roku). Wydarzenie to miało jednakże bardziej złożone przyczyny, niż tylko sprzeciw wobec prezydenckiego despotyzmu, i wynikało przede wszystkim z przesłanek religijnych, charakterystycznych dla Kotliny Fergany, będącej zresztą ciągłym źródłem napięć dla całego regionu. Paradoksalnie, ale okazało się wkrótce, że bunt andżkański raczej umocnił władzę Islama Karimowa, prowadzącego zresztą wówczas dosyć skuteczną politykę lawirowania pomiędzy Rosją, Chinami i Stanami Zjednoczonymi (Avioutskii, 2007, s. 177-183; Kuryłowicz, 2011, s. 313-323; Brażkiewicz, Śliwa, 2011, s. 107-120).

Azja Środkowa stanowi bardzo atrakcyjny region dla globalizującej się gospodarki, na jej obszarze bowiem występuje szereg bogactw naturalnych, a zwłaszcza węglowodory (przede wszystkim gaz ziemny i ropa naftowa) oraz metale rzadkie (Kozłowski, 2015, s. 79-83; Kochanek, 2017, s. 100-124). Jednakże, z racji na uwarunkowania polityczne (Kaczmarski, Kardaś, 2012, s. 123-177; Wierzbicki, 2014, s. 258-268), nie wszyscy potencjalni zainteresowani pozyskaniem miejscowych zasobów mogą zrealizować swoje zamierzenia. Deficyty demokracji w państwach tej części Azji powodują, że ich naturalnymi partnerami gospodarczymi jawią się przede wszystkim Rosja i Chiny. Natomiast Stany Zjednoczone, z uwagi na deklarowane na poziomie polityczno-społecznym wartości (mające prowadzić do przyjęcia zasad demokracji liberalnej), okazały się niezdolne do podjęcia rzeczywistej i trwałej rywalizacji z Moskwą i Pekinem o wpływy w tym regionie (Олкотт, 2005, s. 224-240).

Inną rzeczą jest, że ich stopień zależności od dawnego moskiewskiego centrum jest coraz mniejszy. Wbrew nadziejom, towarzyszącym decyzjom Kremla wobec Azji Środkowej u schyłku istnienia Związku Radzieckiego, na szybki powrót Rosji jako głównego czynnika decydującego o sytuacji w tym regionie, jej wpływy tamże (może poza Tadżykistanem i Kirgistanem) (Kaszuba, 2017, s. 92-96) stają się z wolna coraz bardziej iluzoryczne (Nixey, 2012, s. 8-14).

Prezydent Władimir Putin usiłował, po kryzysie z końca XX wieku, dać relacjom z poradzieckimi państwami Azji nowy impuls poprzez zintensyfikowanie wzajemnych, także bilateralnych kontaktów w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw. Katalizatorem była tu początkowo polityka amerykańska po 11 września 2001 roku, kiedy to, w związku z operacją militarną w Afganistanie, wzrosła w sposób niepomierny geostrategiczna rola tej części Azji. Moskwa chciała powrotu do sytuacji jednobiegunowej, w której jej były kolonie nie miałyby żadnej alternatywy dla zbytu swych surowców, a jednocześnie same stałyby się rynkiem chłonącym wyroby rosyjskiego przemysłu, w tym przede wszystkim zbrojeniowego, jako najbardziej dochodowego i perspektywicznego. Władze rosyjskie chciały też rozciągnąć swego rodzaju „parasol ochronny” nad Azją Środkową. Widoczne to było przede wszystkim w czasie wojny domowej w Tadżykistanie, na terytorium którego stacjonowało 25-30 tys. rosyjskich żołnierzy, strzegących zwłaszcza jego granicy z Afganistanem, ale i zwalczających islamski terroryzm.

Środkowoazjatyckie elity początkowo były skłonne do tego, by akceptować takie podejście. Jednakże rosyjsko-gruzińska wojna sierpniowa z 2008 roku ukazała wszystkim zainteresowanym imperialne i militarystyczne podejście Moskwy do całej przestrzeni poradzieckiej, którego skutkiem miało być jej całkowite uzależnienie od Kremla. Dlatego też wpływy rosyjskie, zwłaszcza wojskowe, zaczęły być postrzegane jako ciężar, kładący się cieniem na przyszłości całego regionu. Stąd u schyłku prezydentury Dmitrija Miedwediewa zaobserwować można było zjawisko powolnego odcinania się dawnych środkowoazjatyckich republik radzieckich od silniejszych związków z byłą metropolią (Лузянин, 2007, s. 188-267; Tarnawski, 2011, s. 121-124; Kozłowski, 2011a, s. 245-250).

Nie oznacza to wszakże całkowitego zaniku możliwości oddziaływania Federacji Rosyjskiej na region Azji Centralnej. Jednym z głównych narzędzi wpływu jest tu kontrolowanie imigracji zarobkowej z państw tej części kontynentu do Rosji. Dochody z tej praktyki są bardzo poważną częścią ich realnego budżetu. Ograniczenie napływu milionów nielegalnych i legalnych sezonowych robotników (których liczba jest koncesjonowana i stanowi rezultat porozumień na poziomie Wspólnoty Niepodległych Państw) odbiłoby się bardzo negatywnie na ekonomice tego regionu, zwłaszcza na poziomie budżetu ich rodzin, dla których jest to w zasadzie podstawa egzystencji (Гусейнов, Савкин, 2010, s. 121-137). Kreml ma jednak świadomość, że z przyczyn politycznych jest to jednak narzędzie ostateczne, a wobec niedoboru rąk do pracy w niektórych sektorach gospodarki rosyjskiej, może stać się bronią obosieczną, skutkującą negatywnymi zjawiskami.

Świadoma braku realnych możliwości szerszego oddziaływania w regionie Azji Środkowej, zwłaszcza wobec rosnącej międzynarodowej pozycji Chin, Moskwa podjęła próbę współdziałania z Pekinem, wykorzystując jako jego podstawę zagrożenie terroryzmem islamskim (Pietrasiak, 2011, s. 501-515; Gacek, 2010, s. 20-40). Inicjatywa ta wpisywała się w szerszy plan powołania tzw. trójkąta Rosja-Chiny-Indie, mającego być przeciwwagą dla rosnących wpływów amerykańskich i nieśmiały prób aktywności Unii Europejskiej w regionie Azji Centralnej (Bryc, 2009, s. 188-194; Arcipowska, 2010, s. 79-89; Olędzki, 2014, s. 39-54). Jednakże pozycja Kremla w tej części kontynentu azjatyckiego jest z każdym rokiem wątlejsza i nic nie wskazuje na to, by w relacjach rosyjsko-środkowoazjatyckich pojawiła się jakaś nowa idea, zdolna do zasadniczej zmiany tej sytuacji. Rosja staje się bowiem za słaba, w wielu zresztą wymiarach, by podjąć realną rywalizację z Chinami, które jako głównego globalnego partnera (i zarazem rywala) traktują Stany Zjednoczone (Селищев, Селищев, 2004, s. 216-233; Pacuła, 2011, s. 41-53).

Chińska Republika Ludowa poprzez swoją umiejętną politykę stopniowego i niezauważalnego w krótkiej perspektywie czasowej „wymywania” wpływów rosyjskich i budowania własnego instrumentarium nacisku na państwa Azji Środkowej osiągnęła dominującą pozycję w tym regionie (Karoń, 2007, s. 393-396). W wyniku takich działań Pekin z jednej strony stał się najpoważniejszym partnerem gospodarczym państw środkowoazjatyckich jako odbiorca ich surowców naturalnych, na które jest coraz większe zapotrzebowanie chińskiej gospodarki (Gacek, 2014, s. 195-198), z drugiej zaś uzależnia je przez udzielanie ogromnych, niekiedy wielomiliardowych kredytów na rozwój nie tylko poszczególnych przedsięwzięć, ale całych gałęzi przemysłu, zwłaszcza wydobywczego i przesyłowego. Chiny inwestują w szereg różnych przedsięwzięć, zwłaszcza w przetwórstwo, telekomunikację, transport oraz hydroenergetykę. Jednocześnie, zabezpieczając się przed ewentualną przyszłą konkurencją ze strony państw Centralnej Azji, władze chińskie unikają transferu do tego regionu wysokorozwiniętych technologii (Kozłowski, 2011c, s. 144-145; Gacek, 2013, s. 103-205).

Zauważmy też, że rynek środkowoazjatycki to kilkadziesiąt milionów konsumentów, nastawionych na kupno tanich, konkurencyjnych chińskich towarów, które nie są obciążone kosztami dalekiego transportu (jak w przypadku Rosji czy Europy Zachodniej). Wpływy ekonomiczne przekładają się z kolei na osiągnięcie uprzywilejowanego statusu politycznego dzisiejszych Chin. Ułatwia je podobieństwo ustrojowe partnerów, oparte na niedemokratycznych formach rządów (Peyrouse, 2007, s. 30-69; Zapaśnik, 2004, s. 55-72; Dwivedi, 2006, s. 139-159; Mierzejewski, 2008, s. 78-85; Zasztowt, 2010, s. 66-

72; Kozłowski, 2011a, s. 241-266; Kozłowski, 2011b, s. 83-103). Dzisiejszy układ geopolityczny Azji Centralnej jest rezultatem szeregu zjawisk i procesów, będących wynikiem zarówno dzisiejszych wyzwań i napięć, jak i silnie zakorzenionych w dziejach i tradycjach tego regionu. Ogromne zróżnicowanie etniczne, złożone dziedzictwo kulturowe i historyczne, a także napięcia i spory, wywołane sztucznymi granicami państwowymi (będącymi efektem stalinowskiej polityki narodowościowej i wyznaczonymi arbitralnie w latach 20. i 30. XX wieku), każą z dużym sceptycyzmem spoglądać na jego przyszłość w kontekście zachowania obecnego układu przestrzennego (Kłaczyński, Sadowska, 2013, *passim*).

Prawie trzydziestoletnie już funkcjonowanie niepodległych państw Azji Środkowej pokazuje, że w regionie tym doszło do wielu, częstokroć fundamentalnych zmian. Przede wszystkim powoli, ale skutecznie, ograniczane są – jak już wcześniej wspomniano – wpływy Rosji (poza Kirgistanem i częściowo Tadżykistanem) na rzecz zasadniczego zwiększenia roli Chin. Wydaje się, że jest to tendencja trwała, bowiem ani Stany Zjednoczone, ani Unia Europejska nie są w stanie w dłuższej perspektywie stworzyć instrumentarium skutecznego oddziaływania ani zaproponować korzystnych dla siebie rozwiązań. Nie oznacza to jednak, że tradycyjne dotąd uwarunkowania wewnętrzne państw środkowoazjatyckich, powiązane z ich złożoną sytuacją etniczną i religijną, straciły na znaczeniu. Wręcz przeciwnie, skala wynikłych na tym tle napięć jest bardzo wysoka. Ich struktura etniczna nie zmienia się w takim stopniu, by tzw. narody tytularne mogły zmajoryzować całość wielonarodowej populacji. Ponadto ich jedność wewnętrzna jest dosyć iluzoryczna, a podziały plemienne i klanowe (obecne w każdym tamtejszym państwie) skutecznie podkreślają zachodzące rzeczywiste różnice. Także jedność religijna jest pozorna, bowiem centralnoazjatycki islam jest podzielony, a największy wpływ na jego sytuację mają reżimy polityczne poszczególnych państw, traktujące religię w sposób bardzo utylitarny (Strachota, 2003, s. 7-11; Olcott, 2007, s. 28-35; Louw, 2007, s. 21-41). Do tego dodać należy te wpływy, które płyną z zewnątrz, na przykład z Afganistanu czy innych fundamentalistycznych ośrodków islamskich, usiłujących wykształcić inne, niż zwyczajowe, formy i zachowania religijne (Więclaw, 2009, s. 211-226).

Brak w pełni demokratycznych reguł życia publicznego, autokratyzacja systemu podejmowania decyzji, archaiczne i korupcjogenne zasady życia gospodarczego, a także rosnący wpływ czynników zewnętrznych, są tymi elementami, które mogą z kolei zagrozić podstawom reżimów politycznych państw Centralnej Azji. Poza tym nie ma obecnie jakiegokolwiek ponadregionalnej myśli spajającej społeczność tych państw (jaką był kiedyś pantura-

nizm) i nie można raczej przypuszczać, by idea taka mogła się w najbliższej przyszłości pojawić. Zbyt wiele bowiem narosło w społeczeństwach regionu wzajemnych sprzeczności i uprzedzeń. Środkowoazjatyckie reżimy potrzebują etnicznej mobilizacji dla legitymizacji swoich rządów. Nacjonalizm staje się więc istotnym narzędziem do realizacji różnorodnych celów poszczególnych państw nie tylko w skali regionu, ale i szerzej, w stosunku do niektórych sąsiadów. Przykładem jest tu polityka Astany względem autochtonicznych i napływowych Kazachów w obwodzie astrachańskim Federacji Rosyjskiej (Gil, 2014, s. 75-76). Mimo szybkiego tempa zachodzących w Azji Centralnej przemian, wywołanych tak polityczną rywalizacją mocarstw, jak i ich walką o miejscowe surowce, kwestie etniczne i religijne pozostaną na długo tymi czynnikami, które w zasadniczy sposób będą wpływać na bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne regionu.

Czynnikiem zasadniczym, wpływającym w sposób bezpośredni na przyszłość Azji Środkowej jest niewątpliwie Chińska Republika Ludowa. Za zaplecze dla jej działań na tym kierunku służy Sinkiang (dawny Chiński/Wschodni Turkiestan), którego skład etniczny i konfesyjny do niedawna odpowiadał strukturze narodowościowej i wyznaniowej Azji Centralnej. Jednakże w ciągu ostatnich kilku lat zmieniła się polityka rządu w Pekinie wobec Sinkiangu, którego modernizacja została oparta nie tylko na rozwoju ekonomicznym, ale i na zasadniczych zmianach etnicznych, mających doprowadzić do jego stopniowej sinizacji (Kuna, 2013, s. 293-296; Gil, 2016, s. 291-313).

Praktyka ta może być stosowana także wobec państw środkowoazjatyckich, graniczących z Chinami. Działania takie podejmowane są zwłaszcza wobec Tadżykistanu, poddawanego silnemu naciskowi ze strony Pekinu z racji na jego strategiczne położenie. Wyrazem takiej polityki nacisku była przeprowadzona w styczniu 2011 roku korekta granicy, w wyniku której Tadżykistan przekazał Chinom około 1000 km² swego dotychczasowego terytorium. W początkach 2019 roku z kolei ujawniono chińską bazę wojskową w tadżyckim Badachszenie, zdolną do prowadzenia ograniczonej aktywności militarnej nastawionej na zwalczanie przerzutu narkotyków i aktywności terrorystycznej (Zasztowt, 2012, s. 44). Ponadto Chiny odwołały się do stosowania „soft power”, zwłaszcza w sferze edukacji (Алимов, 2013, s. 254-265).

Z perspektywy Chin region Azji Centralnej z prawie 4 milionami km² powierzchni i 60 milionami ludności to stosunkowo bliska zagranica, coraz silniej wiązana różnymi formalnymi i nieformalnymi więzami z pekińskim centrum (Jarosiewicz, Strachota, Wołowska, Matusiak, 2013, s. 74-76; Kozłowski, 2012, s. 87-101). Dlatego też Pekin nastawia się na gospodarczą, militarną i polityczną ekspansję w tym regionie, przy jednoczesnej świadomo-

mości starań Rosji o zachowanie tamże swoich tradycyjnych wpływów (Trzaskowski, 2008, s. 95-96; Zasztowt, 2012, s. 46-48; Kozłowski, 2017, s. 164-167). Władze chińskie nie dążą zatem do wytworzenia atmosfery konfliktu z Moskwą, lecz drogą faktów dokonanych, przy formalnym zachowaniu pozycji Rosji, zdobywają kolejne przyczółki w Azji Środkowej (Gacek, 2013, s. 63-101). Biorąc pod uwagę różnicę potencjału Chińskiej Republiki Ludowej i Federacji Rosyjskiej we wszystkich praktycznie dziedzinach, mających obecnie znaczenie na globalnym teatrze działań, należy spodziewać się, że Azja Środkowa w ciągu najbliższego dziesięciolecia stanie się praktycznie zamkniętą dla innych podmiotów chińską strefą wpływów.

Bibliografia

- Arcipowska, M. (2010). Strategiczne interesy Rosji oraz Unii Europejskiej w regionie Azji Centralnej – geopolityczna rywalizacja czy partnerstwo? W: A. Dudek, R. Mazur (red.). *Rosja między imperium a mocarstwem nowoczesnym*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Avioutskii, V. (2007). *Aksamitne rewolucje*. przeł. A. Czarnacka. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Brażkiewicz, D., Śliwa, Z. (2011). *Azja – konflikty i zagrożenia bezpieczeństwa*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej.
- Bryc, A. (2009). *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?* Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Capisani, G. R. (2004). *Nowe państwa Azji Środkowej*. przeł. M. Czeakański, A. i M. Falkowscy, L. Włodek, K. Ptasiński. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Czerwonnaja, S. (2013). Nowe niezależne państwa Azji Środkowej: rozróżnienia polityczne i jedyny typ systemu postradzieckiego (analiza porównawcza sytuacji lat 1990-2000). W: J. Marszałek-Kawa, S. Gardocki (red.). *Azjatyckie strategie polityki międzynarodowej i regionalnej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Dwivedi, R. (2006). „China’s Central Asia Policy in Recent Times”. W: *China and Eurasia Forum Quarterly*, vol. 4, no. 4. Washington D. C.: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Gacek, Ł. (2010). Chiny – Rosja: strategiczne partnerstwo czy nieunikniony konflikt? Wybrane aspekty kształtowania się relacji wzajemnych. W: J. Marszałek-Kawa (red.). *Chińska polityka zagraniczna i jej uwarunkowania*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Gacek, Ł. (2013). *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Gacek, Ł. (2014). „Strategia energetyczna Chin wobec Azji Centralnej – konsekwencje dla Europy”. W: *Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych*, T. 9. Ł. (red.). *Bezpieczeństwo energetyczne w Europie*. Lublin: Oddział Lubelski Polskiej Akademii Nauk.
- Gil, A. (2014). „Polityka migracyjna Federacji Rosyjskiej w regionie kaspijskim na przykładzie obwodu astrachańskiego”. W: *Roczniki Nauk Społecznych*, t. 6, nr 3. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II – Wydział Nauk Społecznych KUL.
- Gil, A. (2016). Kwestia ujgurska w Chinach. W: A. Szabaciuk, D. Wybranowski, R. Zenderowski (red.). *Religia w konfliktach etnicznych we współczesnym świecie*. T. 2. Afryka i Azja. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Jarosiewicz, A., Strachota, K., Wołowska, A., Matusiak, M. (2013). „Chiny a Azja Centralna”. W: *Prace OSW*, nr 45. *Dorobek dwudziestolecia*. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich.
- Kaczmarski, M., Kardaś, Sz. (2012). *Z prądem rzeki. Międzynarodowe spory wodno-energetyczne na przykładzie Azji Centralnej*. Warszawa: Wydawnictwo Rambler.
- Karoń, B. (2007). „Nowa Wielka Gra’ o przyszłość Azji Centralnej”. W: *Wschodnioznawstwo*, nr 1. Wrocław: Zakład Badań Wschodnich, Instytut Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Wrocławski.
- Kaszuba, M. (2017). *W uścisku Moskwy. Obszar poradziecki*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Kłaczyński, R., Sadowska, E. (2013). *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Kochanek, E. (2017). „Azja Centralna – rosnący w siłę dostawca surowców energetycznych”. W: *Zeszyty Naukowe Akademii Sztuki Wojennej*, nr 4. Warszawa: Akademia Sztuki Wojennej.
- Kozłowski, K. (2011a). „Polityka zagraniczna Państwa Środka na przykładzie Poradzieckiej Azji Centralnej”. W: *Nowa Polityka Wschodnia*, nr 1. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kozłowski, K. (2011b). *Państwo Środka a Nowy Jedwabny Szlak. Poradziecka Azja Centralna i Xinjiang w polityce CHRL*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kozłowski, K. (2011c). Polityka zagraniczna ChRL wobec państw Azji Centralnej. W: P. Ostaszewski (red.). *Chińska Republika Ludowa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej.

- Kozłowski, K. (2012). Polityka Chińskiej Republiki Ludowej wobec regionu Azji Centralnej. W: T. Stępniewski (red.). *Nowa Wielka Gra w regionie Azji Centralnej*. Lublin-Warszawa: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Kozłowski, K. (2015). „Geopolityczne znaczenie poradzieckiej Azji Centralnej w kontekście przemian na rynkach gazu ziemnego”. W: *Roczniki Nauk Społecznych*, t. 7, nr 1. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II – Wydział Nauk Społecznych KUL.
- Kozłowski, K. (2017). „Stabilność i zmiana w polityce państw poradzieckiej Azji Centralnej”. W: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, nr 3. Lublin: Towarzystwo Nauki i Kultury „Libra”.
- Kuna, M. W. (2013). W spirali „dylematu niepewności”. Strategia polityki chińskiej w ujgurskim regionie autonomicznym Xinjiang. W: J. Marszałek-Kawa, S. Gardocki (red.). *Azjatyckie strategie polityki międzynarodowej i regionalnej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kuryłowicz, M. (2011). Uzbekistan, czyli dokąd zmierza poradziecka satrapia. W: M. Smoleń, M. Łubina (red.). *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata, cz. 2*, Wspólnota Niepodległych Państw. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Louw, M. E. (2007). *Everyday Islam in Post-Soviet Central Asia*, London-New York: Routledge.
- Maj, Cz. (2009). Subregion Azji Centralnej. W: I. Topolski, H. Dumala, A. Dumala (red.). *Regiony w stosunkach międzynarodowych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Miarka, A. (2017). „'Tulipanowa rewolucja' w Kirgistanie – wybrane aspekty”. W: *Nowa Polityka Wschodnia*, nr 4. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mierzejewski, D. (2008). Polityka Chińskiej Republiki Ludowej wobec wybranych państw obszaru Wspólnoty Niepodległych Państw. W: A. Legucka, K. Malak (red.). *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Nixey, J. (2012). „The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia”. W: *Briefing Paper*. June. London: Chatham House.
- Olcott, M. B. (2007). „Roots of Radical Islam in Central Asia”. W: *Carnegie Papers*, January, no. 77. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.

- Olędzki, J. A. (2014). „Zaangażowanie Unii Europejskiej w rozwój gospodarczy i społeczny Azji Centralnej. Stan i perspektywy”. W: *Studia Europejskie*, nr 2. Warszawa: Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pacula, P. (2011). „Duopol 2020? Stan relacji amerykańsko-chińskich i perspektywy ich rozwoju”. W: *Bezpieczeństwo Narodowe*, nr 20. Warszawa: Biuro Bezpieczeństwa Narodowego.
- Peyrouse, S. (2007). „The Economic Aspects of the Chinese-Central Asia Rapprochement”. W: *Silk Road Paper*. September. Washington D. C.: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Pietrasiak, M. (2011). Chiny-Rosja. Determinanty stosunków wzajemnych po rozpadzie ZSRR. W: J. Diec (red.). *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata. Cz. 3. Kontekst międzynarodowy*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Strachota, K. (2003). „Islam w Azji Centralnej. Wprowadzenie”. W: *Islam na obszarze poradzieckim*. Prace OSW, 7. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich.
- Szukuraliewa, N. (2012). Rywalizacja symboliczna a ograniczony pluralizm w Kirgistanie w latach 2005-2010. W: I. Massaka (red.). *Symbol w polityce*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Tarnawski, M. (2011). Rosja wobec państw WNP – odbudowa imperium?. W: T. Kapuśniak (red.). *Federacja Rosyjska – Wspólnota Niepodległych Państw*. T. 2. Lublin-Warszawa: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Trzaskowski, P. (2008). „Chińska strategia powrotu do Azji Centralnej – Jedwabny Szlak XXI wieku”. W: *Forum Politologiczne*, t. 8. Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.
- Wierzbicki, A. (2014). *Etniczność i narody w Europie i Azji Centralnej. Perspektywa teoretyczna i egzemplifikacyjna*. Warszawa: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW.
- Więclaw, D. (2009). Problemy bezpieczeństwa w Azji Środkowej. W: A. Legucka, K. Malak (red.). *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Zapaśnik, S. (2004). Stosunki Chin z republikami byłej radzieckiej Azji Centralnej. W: K. Gawlikowski, M. Łamacz (red.). *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. T. 2. Stosunki międzynarodowe i gospodarcze*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.

- Zasztowt, K. (2010). „Polityka Chin w regionie Azji Środkowej”. W: *Bezpieczeństwo Narodowe*, nr 13. Warszawa: Biuro Bezpieczeństwa Narodowego.
- Zasztowt, K. (2012). „Szanghajska Organizacja Współpracy i polityka Chin w Azji Środkowej”. W: *Nowy Prometeusz*, nr 3. Warszawa: Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Акматалиев, А. (2013). *Чингуз Айтматов: человек и вселенная*. Бишкек: Илим.
- Алимов, Р. К. (2013). „К вопросу о таджикско-китайском сотрудничестве в сфере образования”. W *Китай в мировой и региональной политике. История и современность* Вып. 18 Москва: Институт Дальнего Востока Российской академии наук.
- Гусейнов, В., Савкин, Н. (2010). Россия и государства ЦАР. W: А. Свечников, С. Чаплинский (ред.) *Центральная Азия. Геополитика и экономика региона*. Москва: Институт стратегических оценок и анализа.
- Лузын, С. Г. (2007). *Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004-2008 гг.)*. Москва: Восток-Запад.
- Олкотт, М. Б. (2005). *Второй шанс Центральной Азии*. Москва-Вашингтон: Московский Центр Карнеги.
- Селищев, А. С., Целищев, Н. А. (2004). *Китайская экономика в XXI веке*. Санкт-Петербург: Издательство Питер.

*Correspondence concerning this paper should be addressed to Dr. habil. Andrzej Gil – Professor at John Paul II Catholic University of Lublin and The State School of Higher Education in Chełm (Poland).
E-mail: andrzej.gil.2015@gmail.com*